

Anton Slodnjak

O STANKU VRAZU
KOT SLOVENSKEM PESNIKU

Ob bližajoči se stoletnici Vrazove smrti (24. maja 1951) je dolžnost naše literarne zgodovine, da obnovi poskus, ki sta ga tvegala danes že pokojna utemeljitelja in mojstra sodobne smeri naše znanosti dr. Ivan Prijatelj in dr. France Kidrič v zvezi s še živečim nestorjem slovanškega književnega zgodovinopisja dr. Matijem Murkom in z nekaterimi drugimi sodelavci ob stoletnici Vrazovega rojstva 1910. leta v jubilejni številki mariborskega ČZN, da pokaže namreč, opirajoč se na novo gradivo, našemu in hrvaškemu narodu kolikor mogoče živo in realno sliko Stanka Vraza kot slovenskega književnika, s čimer bo gotovo koristila obema narodoma in spravila tako s poti kamen spotike, nad katerim se je v preteklosti spotaknil marsikateri Slovenec pa tudi Hrvat. Dandanes ve pač vsakdo, da ni mogoče umeti Vrazovega književnega dela v ilirskem, to je hrvaškem jeziku, ako ne poznamo začetkov njegovega literarnega dela v slovenščini, kakor nam tudi more šele dobro poznavanje Vrazovih ilirskih del pripomoči k popolnemu umevanju njegove bogate in zanimive slovenske literarne zapuščine. Priznati pa je treba že na početku, da je bilo poleg omenjenih študij v ČZN tako pri Hrvatih (študija dr. Branka Drechslera: Stanko Vraz, Zagreb 1909) kakor tudi pri nas (F. Petre: Poizkus ilirizma pri Slovencah 1835—1849, Ljubljana 1939) že mnogo resnega prizadevanja, očrtati stvarno in nepristransko Vrazov slovenski pesniški profil. Toda šele slučajno odkritje nove in zelo bogate Vrazove slovenske pesniške zapuščine nam omogoča, da se moremo sto let po Vrazovi smrti tesneje približati temu cilju. Težava je le v tem, da trenutno nimamo še kritične izdaje tega novega gradiva in zato se bo morebiti temu ali onemu zdela marsikaka trditev v tem članku preuranjena ali celo neverjetna. Toda v upanju na celotno izdajo Vrazovega slovenskega literarnega dela, ki bo izšla ob stoletnici, naj sledi ta prvi oris Vrazove celotne ohranjene slovenske poezije v počastitev tistih, ki so dali prve jasne odgovore na to izredno težko vprašanje, in v dopolnilo drugim, ki so se resno, a brez potrebnega gradiva ukvarjali s tem problemom.

V začetku tridesetih let prejšnjega stoletja, prav na sredini med Napoleonovim padcem in marčno revolucijo je začel Metternichov politični sistem v naših deželah propadati. Fevdalstvo je gospodarsko pa tudi moralno šlo od dne do dne bolj na nič in listine ter zasebna pisma

iz tistih dni nam pripovedujejo o naglem prehajanju fevdalnih posestev v meščanske roke, o nešteti prošnjah prezadolženih in novih gospodarskih nalog in metod nevajenih fevdalcev na cesarja, naj jim dovoli, da vlagajo svoja posestva kot stave za loterijske igre in izvlečejo na ta način iz prodirajočega meščanstva čim več suhega denarja ter se zavlečejo z njim na varno. Zanimivo je, da se je na ta način skušal rešiti svojih posestev na Slovenskem tudi general Radecky. V moralnem in intelektualnem življenju pa naši pokrajinski fevdalci niso bili boljši od balzacovskih in gogoljevskih junakov. Dokumenti nam pričajo o silnih družinskih tragedijah, o brezmejnem in brezsmiselnem stanovskem napuhu, o popolni korupiranosti v javnem in zasebnem življenju. Zato je razumljivo, da so se boljši ali daljnovidnejši elementi med njimi skušali vsaj idejno prekobaliti na meščansko stran in da je n. pr. Anton Auersperg, potomec enega najstarejših fevdalnih rodov na Slovenskem, postal glasnik avstrijskega meščanstva in si nadel kot pesnik plebejsko, celo malo po židovskem dišeče ime Anastasius Grün.

Dvor se je mogel zanašati samo na cerkev in birokracijo, ki je rasla iz uradniškega plemstva samega, meščanstva in kmetstva. Kljub temu ni hotel spustiti kmetstva iz fevdalnih vezi, temveč je izvajal s pomočjo graščin oziroma njihovih organov najširše in najvažnejše upravne ukrepe, kakor je bilo pobiranje davkov in novačenje, pa celo vse tako imenovano nižje sodstvo je prepuščal njim. Z mnogoštevilnim državnim in graščinskim uradništvom, oprt na vojsko, ki je imela v notranje in zunanjepolitičnem pogledu v glavnem policijski značaj, je skušal vplivati na ljudstvo in ga socialno ter kulturno strahovati. Toda gospodarski in politični razvoj celotne Evrope pa tudi avstrijskih dežel samih je bil močnejši kakor vsi organi in ukrepi Metternichovega sistema, ki je postajal od leta do leta hujša zavora za vse produktivne sile v državi. Njihov glasnik v boju za odstranitev te velikanske cikle, ki je začela vleči počasi proti vrhu vzpenjajoči se državni voz v prepad, je bilo izobraženstvo, zlasti književniki in znanstveniki.

Tak je bil v začetku tridesetih let 19. stoletja položaj na videz v vsej državi povprek, pravzaprav pa samo v njenih nemških deželah, ker je odmevalo po nenemških pokrajinah še posebno grozeče socialno-nacionalno vprašanje: Kaj bo s prebujajočo samostojnim življenjem nenemških narodnosti v centralistični in nemško upravljani absolutistični državi? In prav z julijsko revolucijo 1830. leta, ki so ji še tisto leto sledili nemiri in vstaje v Belgiji, v Braunschweigu, na Poljskem, prihodnje leto pa v Modeni, Parmi ter papeški državi, je to vprašanje postajalo osrednje gibalno avstrijskih narodov ter je začelo pospeševati tudi dotodanji dokaj počasni potek prebujanja našega naroda. Prešernova pesem, ki doseže prav v 1830. letu, dasi še pred julijsko revolucijo, svoj prvi višek v miselnem in oblikovnem pogledu, je naš prvi nacionalni in človečanski odgovor na to vprašanje, a tudi slovenska pesem Stanka Vraza hoče biti tak odgovor. Med njegovimi rokopisi se je ohranil sonet iz 1836. leta, ki je v svojem bistvu odločen, čeprav

z rahlo resignacijo orošen, na evropske vladarje naslovljen protest zoper reakcijo, ki je zavladovala po julijski revoluciji v nekaterih evropskih državah. Glasi se:

Dežel vi evropejskih kipi kisli, / še ni človečanstva zlata era godna? /
Vzdihuje vsod slobodnost še prirodna, / noben kralj svih dolžnosti več ne
čisti, // Nevolja, ki ni b'la še znana misli, / preroke božje žnje, kjer vlast
zahodna; / s krvjo se odkupuje čast narodna, // ki mučenično čista vre po
Visli. // Z nedolžno krvjo Po in Tago joče, / spet kolje Rim sve Brute in
Katone, / preganja Nemška sve Armine vroče. // Povsod le kri. Oh, le s krvjo
oteti, / slobodnost, tebe moč in tvoje trone? / Al spet bo treba božjem' sinu
vmreti?

To ni morebiti samo trenuten izliv razočaranega in obupanega mladega srca, temveč je eden poglavitnih motivov Vrazove slovenske lirike sploh in po mojih mislih ključ do razumevanja njegove osebnosti in njegovega dejanja. Kakor Prešeren, tako tudi Vraz noče biti več ko književnik — učitelj, ki bi vzgajal ljudstvo v podedovanih ali predpisanih moralnih, političnih in socialnih pogledih, temveč bojevnik za nove, naravnnejše in pravičnejše oblike življenja. On ni samo odločno anti-dinastično misleč in čuteč pesnik, ki poje v nekem odlomku o »vražjih krampljih« cesarja, ki z njimi stiska »Vogra, Vlaha ter Nemca«, a pri tem daje poslednjemu toliko svobode, da lahko »s peklensko roko grabi pa po ropi«. Vraz je tudi kljub prijateljstvu z nekaterimi narodno zavednimi in slovstveno delavnimi duhovniki (dr. Josipom Muršcem, Oroslavom Cafom i. dr.) odločno antiklerikalen. V sonetu In kaj si mislite, vi poglavarji... očita višji duhovščini, da je pozabila na vse evangelijske nauke, razen na: »Dajte cesarju, kar je cesarsko!« V nekem drugem, žal, nepopolnem sonetu družu duhovščino z Metternichovimi »žolnirji, ribrajtarji, pisarji« ter jih s temi vred imenuje sramoto Evrope ter skupno apostrofira z jeznimi stih:

Bedaštva in krivice, vi oklopi, / vi mlake, v kih se nam naródnost topi, /
pest, našo ki prostost drži za žvale, / vi vsi ljudje, preklete vražje hvale!«

Toda kljub temu ne bi bilo pravilno, ako bi mislili, da je Vraz v svojih slovenskih pesmih samo politični pesnik. Njegove ljubezenske in miselne pesmi so v najboljših primerih nad njegovo politično liriko. Gornji citati so nam samo pomagali, da pokažemo, kako vroče je doživljal Vraz življenje svoje dobe. Tako so nam odprli pogled v začetke in v ves nadaljnji, na videz tako težko umljivi in nenavadni potek njegovega slovenskega pesniškega dela.

V tretjem ali četrtem razredu mariborske gimnazije je Vraz po Miklošičevem pričevanju začel delati slovenske verze. Tedaj že je v majhnem delovala nanj vsa zgoraj orisana problematika Metternichove ere in je v zvezi z domotožjem po idiličnem domačem kraju, z odporom zoper razkošateno oportunistvo, ki je bilo po Vrazovem mnenju že pravo renegatstvo, budilo v nadpovprečno starem študentu, sinu imovitega in uglednega vinogradnika iz jeruzalemskih gor, odprtih na vse štiri strani, kljubovalnost in ponos. Ta sta si iskala duška v tisti

panogi človeškega udejstvovanja, kateri je tudi tedanja šola priznala največjo vrednost, v zlaganju stihov. Toda Vraz ni zlagal pesmi v klasičnih jezikih ne v osovraženi uradni nemščini, temveč v sladkih besedah domačih pesmi, ki so odmevale muzikalnemu mladeniču in dobremu pevcu v tujem kraju nenehoma v ušesih in v srcu. V »pridavku« k predgovoru, ki ga je 1836. leta dodal prevodu nekaj nemških moralizirajočih zgodbic pokojnega prijatelja Janeza D. Šamperla, je zapisal o vplivu, ki so ga imele domače pesmi nanj, tole: »Jaz sem že od mladih nog te mile z lepih duš zvirajoče pesmi rad slišal. Ko pak so mene dorašena leta v neme kraje odegname, ko sem z detečjih let v mladeničke stopil, se ljubav do domovine obudila ter ž njo nekšna želja in sila se z domačimi rečmi zabavljati: za korist in poštenje svojega narodeka skrbeti...« Nato pripoveduje, da je vsake jeseni zapisoval doma na počitnicah mile glasove domačih pesmi. Vendar ni verjetno, da se je to godilo že v gimnazijskih letih, saj so prvi zapiski narodnih pesmi v njegovi zapuščini datirani šele z letom 1832. Pač pa potrjuje Miklošičevo pričevanje nekaj odlomkov Vrazovega prevajanja Vergilove Eneide in njegovega Georgikona, ki so gotovo še iz teh let. V njegovi zapuščini sta tudi dva odlomka prevoda Ilijade; eden krajši, jezikovno in metrično slabši, utegne biti Vrazov, drugi, daljši in boljši, pa Miklošičev. Vergila je Vraz prevajal v domače narečje, ki ne kaže skoraj nobenih sledov centralnega književnega jezika niti književne kajkavščine ali kakega drugega slovanskega jezika ter je identično z jezikom Dajnkovih knjig. Zato je tembolj čudno,* da je zapisano z Bohoričevimi črkami, saj je Vraz kot prvoletnik filozofije v Gradcu (1830) nekaj časa uporabljal Dajnkov črkopis, nakar se je spet povrnil k bohoričici.

Prevajanje in študij latinskih pesnikov sta dala prvim originalnim Vrazovim pesmim, ki so se ohranile do danes, izrazite klasicistične elemente v obliki, dikciji in vsebini. Ta klasicizem še pospešuje, a hkrati modificira Vrazovo prevajanje Klopstockovih in Schillerjevih od.¹ V tem smislu se pokaže zdaj v Vrazovih pesniških poskusih tudi prvič vpliv domače umetne pesmi. Odlomek V noči pod zvezdišom nam kaže z obliko in vsebino, da je nastal ob čitanju Jarnikove pesmi Zvezdišče, čeprav utegne biti panteistična zamisel Vrazova svojina, ki bi pričala o tem, da se ni samo politično, temveč tudi idejno oddaljeval od katolicizma!

Kdo nam svetle rede na nebi viža / miriade zvezd? Kdo stezo njim nadelava, / kdo pa večno luč njim našaga? / Ktera večna moč? / Jel' hočeš biti Jehova zvan al Brama, / imenoval jel' Jupiter bi te, al pa Zevs, Ahejcem vladno ime? Kak koli / te imenujem / strašna si od vekoma moč...

V domotožju, ki je pa v prvih letih Vrazovega bivanja v Gradcu manj skeleče, kakor je bilo v Mariboru, in ob čitanju narodnih pesmi²

¹ Ze l. 1830 je zložil odo na pesniški poklic, ki vsebuje odseve Schillerjevih in Hölderlinovih misli o tem.

² Iz tega časa se je ohranil odlomek prevoda neke litovske narodne pesmi.

pa postaja Vrazova pesem bolj osebna, intimna, čeprav je po doživetju preprosta in po izrazu okorna. Kljub temu diha iz nje preprosta, idilična lepota. Spomladi 1831. leta se nenadoma oglase med temi klasicističnimi in domotožnimi stihovi novi, bojeviti zvoki, ki učinkujejo ob prvem čitanju tako tuje v dotedanjem Vrazovem pesniškem delu, da človek nehote pomisli: To niso izvorniki, temveč prevodi bojnih popevk kakšnega antinapoleonskega nemškega barda, Theodorja Körnerja ali koga drugega. Toda dosedanja stikanja za izvorniki teh bojnih pesmi niso dala nobenega rezultata in, če pomislimo na poznejšo Vrazovo politično pesem, ki smo jo že zgoraj nekoliko citirali, se ne moremo ubraniti prepričanju, da so ti »krvavi verzi« izraz določenega pesnikovega ogorčenja na konkretne, sodobne politične dogodke. Morebiti protestira z njimi Vraz zoper Metternichovo oboroženo intervencijo v korist papeža in pregnanih oblasnikov Modene in Parme, morebiti je v njih samo kipenje naraščajoče domovinske ljubezni, ki ga je pospeševalo tuje, slovenstvu čedalje bolj sovražno okolje. V poznejših ljubezenskih in domoljubnih sonetih se je Vraz spomnil glasov svoje »Tirtejske lire« in jih je razlagal kot izraz mladostnega hrepenenja po velikih in junaških delih.

Vendar pa že v prvih graških letih Vrazova edina skrb ni bila pesem. Nekaj v njegovi notranjosti ga je spodbujalo k dejanju. Pesem bi naj bila klic k dejanju in izraz začetega ali izvršenega dejanja. Zato deluje med svojimi tovariši kot neutrudni organizator in se ozira na vse slovanske strani, pričakujoč vabila in odziva. Tragika njegovega življenja in dela, če že smemo govoriti o njej, je v tem, da mu pesniške osnutke meša in spreminja politična aktivnost v njem in da hoče politične načrte izvrševati s preveliko mero pesniške fantazije. V tem je tudi eden izmed vzrokov, da je opustil kasneje slovenski književni jezik in prevzel ilirskega; prepričan je bil namreč, da bo s tem političnim dejanjem zavaroval slovenski narod pred germanizacijo in s tem omogočil svojim pesniškim naslednikom nemoteno delo v materinem jeziku.

Vse do konca 1832. leta se njegova pesniška in organizatorna fiziognomija ne spremeni. Spet prevaja Eneido in po pričevanju Stefana Kočevarja o njej — najbrže graškim članom Slovenopolitske združbe in drugim slovenskim študentom — tudi predava.³ Šele jeseni začne v domačem kraju sistematično zapisovati narodne pesmi in melodije, vendar ne s posebnim uspehom, ker mu njegove »spevoljubne sosede« nočejo zaupati ljubezenskih pesmi; ker se boje, da ga ne bi z njimi kot bodočega bogoslovca pohujšale.⁴

³ Njegov mlajši pesniški tekmeč in mentor Miklošič je pa predaval po Kočevarjevem sporočilu o Ilijadi.

⁴ O tem piše 26. oktobra 1834 Gaju: »Njih prostost serca ne derznula meni pesem, ki se ljubezni tičejo, predpevati i ž njimi mojiga serca zburkati. Alji da sem njim letos nazoči, pravil, kaj se nečem popopiti i nje prosil mi erotične pesmi popevati, ...so mi njih nektere ... pele.« Gradja, 6. knjiga, str. 306—308.

1833
V tej dobi ga šele zadene in prevzame Prešernova pesem iz Čbelice tako močno, da mu skoraj hipoma spremeni vse dotedanje pesniške zasnove. Nemogoče je danes reči, zakaj se je tako dolgo upiral njenemu vplivu in trmoglavo vztrajal na svojem gimnazijskem pesniškem konceptu. Ničesar ne vemo danes tudi o sili, ki ga je primorala, da se je približal Prešernu in se začel učiti od njegove pesmi: lastno spoznanje, Murkovo opozorilo in njegova pohvala Slovesa od mladosti in Povodnega moža v slovnici ali res šele Čelakovskega kritika Čbelice?⁵

Vraz sicer sam nikjer ne omenja tega odločilnega Prešernovega vpliva, čeprav govori v predgovoru h knjigi *Gusle i tambura* (1845), v kateri je priobčil več pesmi iz 1833—1835. leta, nekoliko predelanih in prevedenih v ilirski književni jezik, da so bile tem pesmim »dojilije — vile stare klasične in nove germanske ter romanske, zlasti romantične književnosti«. V neki opombi k *Đulabijam* (1840) pa priznava, da bi mogli na nekatere pesmi prvega speva *Đulabij* delovati: Goethe, Uhland, Chamisso, Platen, Rückert, Grün, Lenau, ki da jih je še leta 1833 in 1834 pazljivo čital. Odlomki in celotni prevodi v ostalini nam pa pričajo, da je že v teh letih prevajal Graya, Byrona, Moora, Žukovskega, Mickiewicza, Goetheja, Schillerja, Uhlanda in Mathisona poleg Katula, Ovida in anakreontikov, španske narodne romance, srbske, poljske, ukrajinske, novogrške⁶ in celo albanske narodne pesmi.

Toda neposredni vpliv naštetih pesnikov na njegovo slovensko pesem v tej dobi je neznaten v primeri z odmevom, ki so ga zbudile Prešernove pesmi v njih. Tudi Kollárjeva *Slávy* dcera, ki jo je dobil v zgodnji spomladi 1834. leta v roke, ni povzročila v njegovem ustvarjanju tako močnih odmevov kakor Prešernova pesem, četudi se je s svojimi mislimi zarezala globlje v njegovo politično mišljenje kakor prva in je kasneje navdihnila Vrazu tudi več pesmi.

Ob Prešernovi pesmi se je Vrazu začelo odkrivati poleg zavestnega odpora zoper tujstvo in politični pritisk tedanje dobe ter domotožja — prostranstvo lastnega notranjega in zunanjega življenja. Ob njej je postajal pozoren na domače kulturne pojave in probleme. Z epigramom in satiro je zdaj začel bičati pritisk starejše utilitaristično usmerjene generacije na mlajšo, bojevati se zoper črkopisno razcepljenost (sam je opustil dajničico in se oprijel bohoričice). Zdaj si je drznil v stihih protestirati zoper politična in kulturna hudodelstva Metternichovega sistema in, ker ni mislil na takojšnjo objavo, je mogel biti neposreden in do skrajnosti odkrit. V čustveni in miselni liriki se je zdaj povzpел nad množino dotakratnih gluhih, mrtvorojenih konceptov do nekaj čistih elegičnih stihov in celih pesmi. Na zimo 1833. leta, po prvem

⁵ Tako prikazuje ta prelom Petre, l. c. 32—37. Njegovo dokazovanje je precej prepričljivo, opomniti je samo treba, da Čelakovskega pismo z dne 18. aprila 1833 ni bilo naslovljeno Vrazu, marveč Kastelcu, in da ga pomotoma vsi dosedanjí avtorji napačno adresirajo.

⁶ Pomemben je za Vrazov interes za novogrško narodno pesem in za osvobodilni boj grškega naroda sploh odlomek o Zandorju Ipsilantu (Aleksander Ypsilantis), ki se je 1821. leta premagan zatekel v Avstrijo, kjer so ga ječali do smrti (1828), namesto da bi mu dali azil, kakor so mu obljubili.

obisku Hrvaške, in na spomlad prihodnjega leta je delal s podvojeno močjo, ob trdno določenem književnem načrtu, kakor da bi hotel presenetiti z obilico in vrednostjo svojih pesmi obe kulturni središči, ki sta ga silno zavabili k sebi. Gaj je deloval nanj z nepremagljivim čarom fascinirajočega temperamenta, česar se je dobro zavedal in je temu primerno tudi uravnaval svoje odnose z Vrazom.⁷ Prešernova pesem je pa stala Vrazu ob strani kot ustvarjalni in nacionalni memento. V oči so mu pa strmeli šolski neuspehi, prva strastna ljubezen in prvi napadi poznejše smrtne bolezni.⁸ Zavedal se je, da je konec mladosti in da zahteva življenje od njega v mnogih, morebiti najvažnejših stvareh odločen in jasen odgovor.

V tej zavesti se je Vraz v označeni dobi priboril prvič do nekaterih vroče občutenih in jasno izraženih izpovedi tega, kar je tako močno in burno doživljal. Pri tem je vso ustvarjalno moč in pozornost osredotočil v prizadevanje, da prikaže individualno hrepenenje, ljubezen, skratka lastni up in strah kolikor mogoče nazorno in točno in da ga ne obteži ne z domoljubnim ne s kritičnim hotenjem. To pomeni, da se je v trpljenju tistih dni in noči prikopal do prvega pogoja prave lirike, do zavesti o pomembnosti in enkratnosti tega, kar doživlja in kar ga muči. S tem je pa tudi dosegel že skoraj vse, kar je mogel z domačim in priučenim besednim zakladom takrat doseči. Poglavitno muzično in pomensko gradivo za te pesmi mu je namreč domači govor, le rahlo približan osrednjemu književnemu jeziku. Ako ga danes proučujemo, ne najdemo v njem nobenih izrazitih izposojenk iz drugih slovanskih jezikov, kakor se je to pavšalno večkrat trdilo, zares pa morejo tuje in morebiti neprijetno vplivati na bralca iz drugih slovenskih pokrajin čiste prleške dialektične posebnosti in izrazi za abstrakta, ki so dospeli v Vrazovo domače narečje iz kajkavskega književnega jezika bodisi iz knjig kajkavskih pisateljev, ki so se tam rade čitale, bodisi po pridigarski rabi in živih sosedskih stikih med Preleki in Kajkavci. Tako bo tak bralec živo občutil tudi sintaktične nedostatke, metrične in ritmične nepravilnosti, prisiljene rime itd. In bilo bi nepravilno, ako bi kdo trdil, da teh nedostatkov glede na današnjo književno rabo v Vrazovih pesmih ni. Toda pri tem je treba pomisliti, da jih je pravzaprav malo, ako čitamo te pesmi, tako kakor jih je čital Vraz sam. S tem pa smo se približali osrednjemu Vrazovemu umet-

⁷ O Vrazovi svojevrstni ljubezni do Gaja in o daljnosežnosti tega, kar bi bil Vraz zaradi nje pripravljen storiti, nas more vsaj nekoliko poučiti tale odlomek iz njegovega pisma Gaju z dne 15. junija 1837, ko toži v srce zadet od brezbriznosti, ki jo kaže Gaj do njegovih pisem in pesmi: »Moja želja ostane ista, da *Vam* Bog dade duh uzajemnosti priateljske. I moja volja ista, Vas, kanoti brate u naprédak ljubiti. Jedino knjige i pèsni, koje *Vam* dosad zaludu pošilao jesam, tersit ću se polag mogućnosti štediti. To bratje. — Ti pak brate moj naj skrovnije glublji moga serdašca! Ti nemili mučitelj moje poterpnosti! Ti Percival moje ljubavi prama Tebi! Zašto si ti — toli muka?« Gradja, 6, 316.

⁸ Prijateljem poroča o napadih mrzlice (trešljike) in iz nekaterih pesmi je čutiti globoko hipohondrijo.

niškemu in človeškemu problemu. Vraz je bil lirik. Njegova ustvarjalna psiha je bila zlasti v tej dobi izredno občutljiva, tako da doživlja kljub klasični izobrazbi in osnovnemu romantičnemu temperamentu »raztrganca« nekatero trenutke nenavadno dinamično, v velikih pramenih svetlobe in sence in nas večkrat preseneti s podobami, kakršne nam je ustvarila šele moderna.⁹ Prav zaradi te lirske preobčutljivosti se ne bi bil mogel ustvarjalno pravzaprav niti ganiti, ako ne bi bil mogel operirati z besedo, ki mu je bila znana do dna. V marsikaterem njegovem konceptu najdemo besede ali celo podobe, ki si jih je izposodil pri Prešernu, toda samo v epskih poskusih je mogel to tuje gradivo nekako organsko vključiti v svoje, v lirskih pesmih mu to ni nikdar uspelo. V tem pogledu je zanimiva tudi ugotovitev, da so njegovi prevodi jezikovno in metrično »boljši« kakor njegove izvorne pesmi. To pomeni, da si je pri prevajanju laže pomagal s priučenim jezikovnim gradivom, kakor tam, kjer je moral črpati iz sebe. Tu je jedro njegovih prizadevanj in bojov najprej za uveljavljanje domačega narečja kot književni jezik, pozneje pa za vsaj delno vključitev nekaterih panonskih fonetskih posebnosti v osrednji književni jezik. Vraz je namreč dobro čutil, da obsodi samega sebe na molk ali da si dá odvzeti to, kar mu omogoča peti, če pristane na literarno smrt svoje panonsčine. Ako bi temu kdo ugovarjal, kar se je dogajalo in se še, češ kako pa je mogel peti potem v ilirščini, ki mu je bila še bolj tuja kakor slovenski književni jezik, je treba opozoriti na to, da je velik del svojih slovenskih pesmi kratko in malo prevedel v ilirski književni jezik in da je zlagal v svoji ilirski dobi razen Đulabij, ki so v jezikovnem metričnem in kompozicijskem smislu nekaj posebnega, o čemer nam tu ne dovoljuje govoriti pomanjkanje prostora, večinoma samo epske pesmi, satire, nekaj sonetov in gazel, torej dela, v katerih si je bodisi iz vsebinskih, bodisi formalnih razlogov laže pomagal z novim, naučenim književnim jezikom, kakor bi si mogel v čisti, svobodni liriki. In kljub temu tožijo po pravici hrvaški bralci in kritiki nad mnogimi besednimi in sintaktičnimi slovenizmi in nad stereotipnimi izrazi ter podobami, prevzetimi iz dubrovniške lirike ali iz hrvaške in srbske narodne pesmi. To priča, da Vraz tudi v ilirskem književnem jeziku ni nikdar tako svobodno in spontano ustvarjal kakor v svojem narečju.¹⁰ Oblikovne pobude za sonetni venec, sonete in elegije je dobil

⁹ V VI. sonetu prvega sonetnega venca primerja ozelenelo bukev z dekletom, ki si je vplelo v lase polno zelenih trakov; VII. sonet istega venca je zložil na dosledno izvedeni paraleli med metuljevimi plahetanjem vrh rosnega cvetja in ljubičinim plesom; v elegiji Slovo od mladosti ga spominja odbegla mladost dira splašenih konj preko domačih trat in gleda jo kot konja z viharjočo grivo, sebe pa kot jezdeca s plapolajočimi lasmi, ki naglo švigne mimo. V pesmi Burja primerja mladost jablanovemu cvetu. V ljubezenskem obupu mu je vihar brat, nevilhta sestra. Zvezde roti, naj se sklenejo ljubici v venec okoli glave in pred njeno posteljo kleči kakor pred oltarjem itd. itd.

¹⁰ V tej zvezi bi bilo morebiti primerno opozoriti na znano dejstvo, da niti zemlja med Muro in Dravo niti ostala Štajerska še ni rodila večjega, izrazitejšega lirika, kljub temu da ljudstvo tam prav tako rado ali pa še rajši poje kakor po drugih slovenskih pokrajinah.

Vraz iz Prešerna. Kljub temu je tudi v tem razmeroma samostojen. Svoj sonetni venec je prepletel samo z ljubezenskim hrepenenjem ter je le zato, ker je njegova ljuba prebivala v njegovem domačem kraju, združil ljubezensko hrepenenje z domotožjem ter pri tem poenostavil virtuozno formo Prešernovega sonetnega venca z magistralom in akrostihom v vsebinsko in preprosto logično zaporedje. Zato ni v njegovem sonetnem vencu tudi prešernovskega čudovitega prepletanja med ljubeznijo do domovine in ljubeznijo do ženske. Tak spev je Vraz na svojevrsten način zamislil in izvršil šele v ilirskih Đulabijah.

Ko je zlagal sonetni venec, je bil ves prevzet od ljubezni do Roze, nekega danes nam trenutno поблиže nepoznanega viničarskega ali želarškega dekleta iz sosedstva njegove rojstne hiše v Cerovcu.¹¹ Zaradi nje je najbrže spomladi 1834. leta prišel sredi šolskega leta iz Gradca domov, nji je zlagal takrat in poleti tistega leta venec ljubezenskih pesmi pod naslovom *Večerke* (Pozni popoldnevi). V njih opeva s podrobnim naivno-realističnim načinom, ki spominja na nekatere Goethejeve Rimske elegije, njune sestanke v predvečerni tišini domače kuhinje ob komenu v svitu ognja iz peči, v kateri je kuhala Roza večerjo, ponoči v njeni kamrici in popoldne na trati med goricami. Podoba je, da sta poleg Goetheja vplivala na to strastno, prepodrobno, človek bi dejal kar senzualistično ljubavno liriko tudi Ovid in Katul, ki ju je takrat Vraz prav zaradi sličnega doživljanja prebiral in prevajal.

Ker je bila njegova ljubezen takšna¹², ni mogla trenutno delovati na njegovo pesem Kollárjeva domoljubno-ljubezenska abstrakcija snubitve in poveličanja Mine, hčerke nemškega pastorja, v izvoljeno hčerko Slave.

Prav zaradi tolike življenjske aktivnosti in pesniške plodnosti je poskušal Vraz sedaj ponovno razčistiti svoje odnose do Prešernove pesniške združbe in do Gaja. O tem, da more samo z domačim narečjem izraziti to, kar čuti in misli, ni dvomil. Slutil pa je, da bo tako v Zagrebu kakor v Ljubljani težko uveljavil svoje jezikovne predloge in zahteve. Že takrat kakor pozneje mu je rojilo po glavi, da bi ustvaril v Gradcu novo kulturno središče. Toda zoper to so govorili subjektivni in objektivni razlogi, ki se jim je moral pokoriti. Šlo je torej pri tem obisku Zagreba in Ljubljane za to, da spozna, kje bi mogel doseči kolikor mogoče širok kompromis v korist svojega narečja. V Zagrebu je deloval nanj zopet Gaj s svojo magično privlačnostjo in z njim ljubezniv krog mladih njegovih učencev ter tovarišev. Vraza je prevzemala živahna razgibanost narodne družbe, toda o glavnem problemu njego-

¹¹ Bila je menda ena onih »morskih deklic«, domačih vil, ki so pele Vrazu domače pesmi, kakor Trezika Megličeva od Sv. Miklavža, katere ime je zapisal med svojimi rokopisi s tole oznako: „ἀθανάτην γνήην καὶ εἶδος ὀμοίη“. (Homer).

¹² Pozneje je v osnutku pisma Vukotinoviću skušal označiti ljubezen kot »nekaj nadčutnega, kar dviga človeka v idealni svet, v nebo, ki ga pa kaže človeku v visoko odmaknjeni freski, katero sme človek brez kazni in s popolnim užitkom gledati samo oddaleč, če pa jo v nestrpnosti in neznanju potegne v resničnost, pokaže razočarancu samo poteze navadne vsakdanjosti«.

vega ustvarjanja se ni dalo govoriti in ako ga je komu tudi kratko označil, ga ni nikdo razumel ali pa mu je odgovoril, da vse to ni važno, da naj sodeluje pri Danici, če hoče, s pesmimi v čistem svojem narečju. V Ljubljani je bil razgovor trši, a plodnejši. Prešerna sicer filološka stran Vrazovih težav in problemov ni zanimala, on je zahteval od pesmi jasnosti in razumljivosti, toda Čop ga je poslušal z zanimanjem in Vrazu se je zdelo, da bi mogel z njegovo pomočjo rešiti to in ono fonetsko posebnost domačega narečja. Toda po končanih razgovorih je bil tam kakor prej, razumel je Prešerna, samega sebe pa tudi ni mogel žrtvovati in razočaran se je vrnil preko Hrvaške v domači kraj. Zdaj se je dogovoril z Gajem, da lahko sodeluje pri Danici s svojimi slovenskimi pesmimi, česar v Ljubljani pri Čbelici ni mogel doseči, in v svojih mislih je storil prvi korak proti ilirizmu.¹³

Doma je zapisoval narodne pesmi, zlagal svoje, ljubezenska strast ga ni popustila, temveč mu je narekovala nove pesmi. Gaju je poslal dne 26. oktobra t. l. dve izvorni pesmi v čistem narečju, ne da bi se bil količkaj približal književnemu jeziku. Pesmima je dodal pripombo, češ da ima trideset do šestdeset pesmi, slične vsebine in oblike, in da želi zvedeti Gajevo sodbo o poslanih dveh. Kakor vse kaže, je zaman čakal odgovora in tako je mogel slutiti, da je ta poskus, zagotoviti si v snujoči se Danici pravico objavljati pesmi v tisti jezikovni obliki, ki ji je edini kos, ostal brez uspeha.

To je menda bil vzrok, da se je začel ozirati po širšem slovanskem svetu in iskati ono tretjo možnost, ki je po tedanjem naivnem romantičnem mišljenju preostajala našim panonskim literatom, ki se niso hoteli kakor Murko brez kompromisa priključiti književnikom iz osrednjega jezikovnega območja, pa se niso mogli zadovoljiti kakor Dajnko z vlogo tipičnega pokrajinskega literarnega utilitarista. Ta možnost bi naj bila v vseslovanskem književnem jeziku, torej v nekakšnem prekolarjenju Kollárja samega, čeprav je treba pripomniti, da Vraz takrat Slovakove teze o štirih književnih slovanskih jezikih najbrž še ni poznal. Vendar mu je osnovna misel Kollárjeve poeme v dneh te ustvarjalne stiske postajala bližja in mu je omogočala, da je mogel poleg ljubezenskih pesmi zlagati tudi sonete na Kollárja in na njegovo zveličavno idejo. V teh sonetih je storil zdaj v jezikovnem pogledu tisti usodni korak nazaj, po katerem je doslej naša literarna zgodovina sodila o njegovem književnem jeziku. Vnašati je namreč začel v svoj, zgoraj označeni književni jezik nekatere, dasi ne pogoste češke izraze, obenem pa je začel dajati živim besedam iz domačega narečja neko tujo, po svojem mnenju — menda vseslovansko podobo, pa tudi v sintaksi je začel spreminjati domačo rabo v težko umljivo izumetničenost.

Toda to je bila samo epizoda v njegovem delu, zapustila je pa svoje sledove tudi v njegovih kasnejših pesmih, ki jih ni zložil iz

¹³ Tedaj mu je menda obljubil, da hoče zložiti med desetimi slovenskimi pesmimi tudi po eno ilirsko.

doživljanja, ki je bilo v zvezi z ljubeznijo do Roze, z bratskim čustvom do sestre Anke, skratka z vsem, kar ga je tesno vezalo z domačim krajem. Iz pisem, ki jih je pisal Gaju tisto jesen po drugem potovanju na Hrvaško, čutimo njegove notranje boje, ki jih je imel s samim seboj zaradi te trojne jezikovne raztrganosti. Gaju predlaga na primer slovensko ime namesto ilirskega in z veliko zgovornostjo mu skuša dokazati, da Slovenci njegove ožje domovine nikakor niso tako ponemčeni, kakor mislijo na Hrvaškem.

Najmočnejša in najrealnejša Vrazova misel v labirintu teh nasprotujočih si sil, iskanj in teženj je pa bila vendarle — misel na združitev s Čbeličarji. V njej ni bilo preračunanosti, kakor mislijo nekateri, temveč razumljiva in organska želja, storiti to, kar je bilo najnaravnije. Konec starega ali v začetku novega leta 1835 je poslal po Andreju Smoletu prvo zbirko svojih pesmi za Čbelico. Ako je res izbral v ta namen iz svojega precej obsežnega slovenskega pesniškega dela tiste pesmi, ki jih navaja Petre¹⁴, je treba ugotoviti, da je slabo izbiral in da si je s tem izborom sam otežil lep sprejem pri Čbeličarjih. Razen obeh satiričnih epigramov, ki tudi nista izvirna po ideji, bi bil potemtakem poslal dve brezbarvni, bolj didaktični kakor ljubezenski pesmi in en domoljubni sonet ter še nekaj idejno in vsebinsko praznega drobiža, kar niti malo ni bilo podobno ne poedinim sonetom sonetnega venca ne Večerkam, kaj šele elegijam in ljubezenskim pesmim, ki jih je bil zložil v takratnih duševnih bojih v ljubezni do svoje Roze.

Ta ljubezen se je na spomlad 1835. leta začela za Vraza usodno zapletati. Ze konec februarja je bil Vraz doma v Cerovcu in je zlagal sonete za tretji sonetni cikel, ki mu je hotel dati naslov *Zvončke*.¹⁵ Danes poznamo štiri sonete tega venca; da pa jih je bilo več, nam priča Vrazovo pismo Gaju z dne 11. oktobra 1835, kjer mu piše, da mu pošilja poleg pesmi *Poručenje* (ki je znana) tudi *Zvonac VII*¹⁶. Prve štiri sonete je zložil Vraz od 13. do 22. februarja t. l. in kakor pripovedujeta opombi ob 1. in 4. sonetu: ob šestih oz. ob štirih zjutraj¹⁶. Ti soneti kažejo Vraza na novi razvojni poti. Njihova vsebina je politična, smemo reči — revolucionarna. Pobuda zanje je polemika zoper nekoga, ki se mu zdi Vrazovo mišljenje in pisanje »preostro brez poštenja« in njegov duh »brez srama«. Tak kritik (na podlagi druge

¹⁴ L. c. 74—79.

¹⁵ Gradja, 6. knjiga, 309. Tega soneta doslej še ni bilo mogoče najti.

¹⁶ Ob takratnih razmerah ni mogoče misliti, da bi Vraz pisal te sonete pri luči. In res najdemo med njegovimi rokopisi posamezne osnutke, ki jasno govore, da so bili zapisani v temi. V tem smislu je treba razlagati to, kar je pisal Rakovcu 31. decembra 1835: »Kadar me svojevolna umetnost obide, nemam vseli piseka do rok; i da ona moja dušo hitro preide, se i njeni obrazi v moji pameti terdno poprijeti ne morajo, i kaj v migu blaženem njenega obhajanja ne naznamenim, je surovo, neobtesano — nescela, — i pozneje tesanje se taki pozna«. Gradja 3, 260; Petre 57. Vraz je moral prav zaradi jezikovnih težav fiksirati lirski pesniški doživljaj takoj, kakor se mu je ponudil, kajti pozneje ni več našel zanj adekvatnih besed in ga je tako lahko pokvaril. Tudi o drugih lirikih, n. pr. o Puškinu, se pripoveduje, da so si zapisovali ponoči, če je bilo treba, v temi trenutne pesniške navdihe.

vrstice III. soneta bi mogli misliti, da jih je bilo več), je moral natanko poznati Vrazovo mišljenje in delo. In marsikaj kaže na to, da se je Vraz tedaj zares bavil z nekakšnimi revolucionarnimi mislimi in načrti. Med njegovimi papirji se je ohranil plamteč poziv na mladino, stiliziran kot navidezno religiozen tekst po načinu Mickiewiczovih knjig o poljskem narodu in romarstvu¹⁷, da naj tvega za domovino vse, tudi življenje. In takšna je temeljna misel teh sonetov: Evropska ljudstva so dorastla, naše je ostalo nebogljenno otroče. Dosedanja duhovna hrana, s katero ga pita duhovščina, ga ne more spraviti na noge. Za to je treba dejanja, trpljenja, žrtvovanja. In Vraz je v goreči domovinski ljubezni pripravljen na vse. Čeprav je priklenjen k materi in domači zemlji s tisočeriimi vezmi, je odločen iti za zmago svoje domovinske ljubezni tudi na vislice ali pred cevi vojaške eksekucijske čete. Stih: Oj sveti ogenj, kam še boš me vodil? / Naj najdem to kre matere počitek, / k nji sem priklenjen, z vlasti me ne diži. // Bo mahal z menoj veter al me vgodil / tresk pušk šesterih. — Ak tak skončáš žitek, / te l'sram? Ne c'lò sin božji vmrl na križi. — so se mogli zdeti neumestni samo tistemu, ki ni poznal osnutka gori omenjenega revolucionarnega oklica. Sploh je treba priznati, da nam je resnično politično mišljenje Vrazove kakor Prešernove združbe danes nejasno. Toliko pa smemo reči, da se nam razodeva po pesmih in slučajno ohranjenih osnutkih ter zapiskih mnogo bolj revolucionarno v smislu tedanjega gibanja Mlade Evrope, kakor smo mislili doslej. Nedvomno zahtevajo ta vprašanja še mnogo podrobnega in napornega študija. O Vrazu pa se vidi že danes, da je bil eden poglavitnih vzrokov njegovega prehoda k Ilircem tudi pričanje, da se bo ilirsko gibanje razvijalo v revolucionarno smer, ki bo imela več upanja na uspeh kakor Prešernova značajna, tiha, a dušo in telo drobeča borba z domačimi eksponenti in hlapci Metternichovega režima. Prešeren je bil modrijan, ki je delal in živel v trdni veri v daljno bodočnost naroda in človeštva, Vraz nestrpen in vroč mladenič, ki bi rad videl že danes uresničeno to, kar more prinesiti šele neskončna vrsta žrtev. To je njegovo »narobekatonstvo« in »goreče slovenstvo«, ki mu ju očita Prešeren.

Po teh sonetih je Vraz prevajal III. spev Divine komedije za literarni almanah Cvetlice z vertov vsakega izobraženega, ki ga je snoval z Miklošičem, s svojimi graškimi literarnimi sodelavci in z nekaterimi dunajskimi akademiki že od konca prejšnjega leta¹⁸. Ohranjene terčine pričajo o dobrem umevanju originala in terčinske tehnike. Prevod je v splošnem razumljiv, jedrnat in za tisto dobo nenavadno uspel.

¹⁷ V Vrazovi zapuščini so odlomki slovenskega prevoda tega Mickiewiczovega dela.

¹⁸ O zasnovi Cvetlic prim. koncept Vrazovega pisma Kastelcu med 9. in 31. julijem 1833. l. Džela Stanka Vraza V., 147—48. Kolike koristi bi bila tako široko zasnovana antologija evropske poezije za našo književnost in za Vraza samega, pač ni treba govoriti. Žal, da se je tam omenjenih, že dovršenih prevodov le malo ohranilo.

Medtem se je Roza, če smemo verjeti Vrazovim stihom, na materin pritisk odločila omožiti. Vraz je še pred kratkim sanjaril o tem, da bi jo vzel s seboj v mesto¹⁹, dasi sam ni vedel, kam in kako. Zdaj si je z vso močjo prizadeval, da jo odvrne od možitve. Podoba je, da je bil tisto pomlad in poletje kaj malo v Gradcu, temveč je krožil po Prlekiji v bližini njenega doma ter bival po raznih vaseh, najbrž pri sorodnikih ali znancih od Cerovca do Radgone. Ko je spoznal, da dekleta ne more odvrniti od njenega sklepa, je obupaval in mislil na smrt. V tem trpljenju je zložil kopo preosebnihs lirskih meditacij in tožb o svoji nesreči. Njihov prvi temeljni motiv je globoko razočaranje, drugi pobitost in tolika žalost, da se zdi, kakor da se je sam sebi smilil. Saj zato v teh stihih sam sebe s svojim pesniškim imenom Stanko tolikokrat pokliče in apostrofira kakor otrok, ki v igri in bolečini stavi sebe in svoje ime v nasprotje z drugim svetom. Vraz ne more razumeti, da bi mu kakršna koli moč na svetu smela odvzeti ljubljeno bitje. Če pa se to sme in more zgoditi, potem je njegovo življenje končano. V nekaterih pesmih izraža tudi sovraštvo zoper družbo in njene eksponente, ki mu trgajo Rozo iz rok in jo dajejo nekemu, ki ne čuti zanjo niti sence tiste ljubezni kakor on. Nasprotje med soglasjem, ki je bila med njima, in med hudim življenjem, ki čaka Rozo ob strani surovega moža, ga spravlja v obup. Njej ne reče žale besede, razen v Romanci (po španskem načinu), kjer jo apostrofira z besedami: »nebeško dekle — peklenško čudo«. V prvih pesmih (n. pr. Polnoči) skuša svojo katastrofo premagati z nekakšno apoteozo izgubljene ljubice, v enem zapisu celo v smislu domovinske ljubezni. Toda trpljenje je bilo pregloboko in preresnčno ter je oralo Vrazu po duši globoko v jesen tistega leta, še potem ko se je vrnil s tretjega potovanja na Hrvaško. Tam je spoznal poblizje Ljubice Cantilijevo, s katero se je prvič srečal menda že 1852. leta v Gradcu. Kakor svedoči osnutek v zapuščini, ji je že zdaj poskušal zlagati pesmi, a za to ni imel moči. V Bistrici je takrat videl tudi nečakinjo opata Krizmaniea Pavlino, ki jo je vzel pozneje Gaj za ženo. Zložil ji je dolgo slovensko pesem in v nji grajal njeno gizdavo koketnost ter jo svaril pred usodo starega dekleta. Toda to so bile same igrace, s katerimi si ni mogel utešiti bolnega srca. Vedno znova snuje pesmi o svoji nesreči, dokler se mu končno ti osnutki ne združijo v pesem o slovesu, v pretresljivi Zbogom²⁰, s katerim si končno uteši najhujšo bolečino z naivno mesijanistično mislijo, s kakršno se je v tej dobi večkrat igral. Stihom žive bolečine, kakršne beremo n. pr. v 6. kitici: Tak vzemte jo! To mate tud spomine / vse vse: pri komni óno kraj nje město. — / Prag — trato — potek, ki se k hramcu vine — / vse sladke reči s sanjano nevěsto — / še vzemte mi život, nočem tēla, duše, / še pamet, vgaste duh nesmrtné duše! — je prehitro zaključil s sedmo kitico, se pravi z njenim zadnjim resignirano objestnim stihom:

¹⁹ Prim. pesem Slovo po Bellinijevi viži z refrenom v vsaki kitici: Jagnje preljubljeno, / češ ti v mesto z meno?

²⁰ Elegijo je pozneje prevedel v ilirščino in hrvaška književna zgodovina jo je zapisala med najlepše lirske pesmi hrvaškega slovstva.

Naj si. Tud bogovje majo trpčti.²¹ Kljub temu je nosil žalost po Rozi še dolgo v srcu in njegova kasnejša ljubezenska lirika je v primeri z Rozinimi pesmimi nekam hladna in bleda, skratka takšna, kakršna bi naj bila v soglasju z gori citiranim odlomkom pisma Vukotinoviću, pesnikova ljubezen sploh, da ga ne bi iznenada potegnila v nelepo vsakdanjost. Razočaranje, ki ga je Vraz doživel v svoji veliki ljubezni, mu je poleg že naštetih vzrokov in nagibov tudi olajšalo odločitev za ilirizem.

Za zdaj je pa še vedno upal, da bo sprejet med Čbeličarje. Bolelo ga je sicer, da ni glasu o pesmih, ki jim jih je poslal po Smoletu. Kljub temu je izročil juristu Ahčinu, ki je odhajal v Ljubljano, novo zbirčico za Kastelca in ji dodal menda nekaj Miklošičevih, Šamperlovih in Cafovih stihov. Resno se je pripravljat tudi, da izda svoje zapise ljudskih pesmi in jim priključi nekaj najnovejših originalnih pesmi ter vse obširno komentira tako, da mu nikdo ne bo mogel očitati nerazumljivosti. Morebiti si bo na ta način vendarle priboril vstop v domačo književnost.

Med ponovnim bivanjem na Hrvaškem tiste jeseni pa je prav zaradi tega, ker se mu ni uresničilo nobeno gornjih pričakovanj, pričel drugače misliti. O tej spremembi nam pričajo najzgovorneje pisma, ki jih je pisal Gaju jeseni 1835. leta po vrnitvi iz Hrvaške. Nenadoma se je namreč spremenil ne samo ton, temveč tudi jezik, spremenila se je miselnost in vsebina Vrazovih dopisov — Gaju. Že od 2. oktobra t. l. (pismo se ni ohranilo) mu dopisuje ilirsko, pismom prilaga pesmi v ilirščini, obljublja, da bo odslej zložil med desetimi ilirskimi pesmimi samo po eno slovensko, namiguje na vtis, ki ga je napravila nanj v Samoboru Ljubica Cantilijeva itd. In pri vsem tem niti ne ve, da je že 12. septembra izšla v Danici njegova pesem Stana in Marko, seveda tako spremenjena, da bi jo sam komaj spoznal, in podpisana z imenom, ki bi se mu takrat gotovo še zdelo preuranjeno. Najbolj čudno je, da je bil ob izidu svoje pesmi še na Hrvaškem pri Krizmaniću in se je vrnil domov šele 15. septembra. Tu ga je mahoma prevzela stara žalost in še tisti dan je zložil elegijo Zbogom. Konec meseca je odpotoval v Gradec, od koder je pisal Gaju prvo, danes izgubljeno pismo.

Tu je šele 25. oktobra dobil Danico s svojo pesmijo v roke in ko je preletel besedilo in podpis (Stanko Vraz, Ilir iz Štajera), je občutil namesto sreče in zadovoljstva nemir in globoko pobitost. Ali se bo res moral za vedno odreči svojemu najnaravnejšemu pesniškemu gradivu in sredstvu? In koliko je še pravzaprav njegove duševne lastnine v tej popolnoma predelani pesmi? Tako ni občutil niti zadoščenja za svojo tako davno in silno željo, videti že vendar enkrat neko svoje delo tiskano. Zdaj mu je bilo v napoto celo lastno ime pod to tako spremenjeno pesmijo. Zakaj ga je Gaj pravzaprav postavil le-sem? Zbal se je tudi reakcije prijateljev in domačih literatov sploh. Po vtisu, ki ga je njegova balada napravila na Miklošiča, ni mogel pričakovati nič

²¹ Prim. podoben sklep IV. Zvonca.

dobrega. Tolažil se je z njegovim stalnim nasprotovanjem, ki da kaže znake nekakšne literarne nevošljivosti. Toda kaj bo šele z Murkom in z drugimi? Že po Miklošičevem molku lahko sodi, da ga ima za odpadnika in, ko se stvar razve, ga bodo preganjali in morebiti celo prekleli. Toda ali ni v tej nesreči vendarle nekaj, kar je zelo podobno sreči? Preganjanje, ki ga zadene zaradi te pesmi, mu odpre na stežaj vrata k Ilirom. Tako se reši trpljenja zadnjih mesecev, osvraženega študija, in svobodna mu bo pot k velikemu in plodnemu delu, pri katerem bo lahko razvil svojo moč in šel odkrito k velikemu cilju²².

Nekako takšne so bile Vrazove misli tisto jutro, ko je prejel Danico s svojo pesmijo, kakor lahko razberemo iz pisma, ki ga je pisal še tisti dan Gaju²³. Iz njega se da razbrati poleg omenjenega zlasti živa želja, da bi pokazal Gaju svoj trenutni položaj kot izredno neugoden in težak. Polaga mu tako rekoč na jezik, naj ga povabi v Zagreb, ko mu piše: »Kad to čitav slovenski Štajar zezvedit bude, će se sa mnom jagmiti, i me možebit ibantisnuti. Tada ću sve moje niš sakupiti i k vam pretji, žalostno pčvajuć varste, koje vikal spasitelj, prama pismo-znancom i gizdavom mēstu Jerusalem. (Math. 23. v.)«²⁴

Toda od Gaja ni bilo odgovora ne na to ne na prejšnja pisma. Zato je v Vrazu polagoma popuščala silovita duševna napetost, ki jo je vzbudil izid njegove prve pesmi. Disonance med njim in slovstvenimi tovariši so nekako utihnile, najbrž zaradi posredovanja Štefana Kočevarja, ki je razlagal Vrazu samemu in gotovo tudi njegovim kritikom, da je pomen balade Stana i Marko v tem, da dokazuje Hrvatom pripravljenost Slovencev na zedinjenje pod pogojem, da bi tudi oni »naše lastnosti poštovali.«²⁵

Vrazu je odleglo. Spet je povzel odloženi načrt, da priredi graškemu knjigarju Johannu Greinerju slovenski izbor v enajstih zvezkih iz spisov Kristofa Schmida. Po pogodbi z dne 23. oktobra 1835 je prevzel nekaj dela sam, drugo je razdelil med slovstvene tovariše, in sicer Juriju Matjašiču, Josipu Muršču, Miklošiču in Matiji Karničniku. V zapuščini se je ohranil celotni Vrazov prevod Schmidove povestice Die Waldkapelle, spisan v bohoričici, izdelan v razmeroma čistem in gladkem jeziku, brez vsakršnih izrazitih dialektičnih posebnosti, tako da bi mogel biti razumljiv vsakteremu Slovencu s katerega koli dialektičnega področja²⁶. Toda podjetje se je razbilo, ker ostali sodelavci,

²² Upravičeni smo domnevati, da Vraz ne bi bil niti v Zagrebu tako mehak niti ne bi po izidu svoje pesmi tako razmišljal, ako ne bi bil doživel svoje ljubezenske drame.

²³ Gradja, 6. knj., 310. Ugibanja o datumih Vrazovih pisem v knjigi Poizkus ilirizma pri Slovencih, 354, niso prepričljiva. Septembra Vraz sploh ni pisal Gaju, saj se je mudil do 15. t. m. na Hrvaškem in mu je prvo pismo poslal šele 2. oktobra.

²⁴ Isto pismo kakor v opombi 23.

²⁵ Kočevarjevo pismo Vrazu z dne 14. decembra 1835 v Vrazovi zapuščini v zagrebški Vseučilišni knjižnici.

²⁶ V tem pogledu je pretirana trditev, da se je odločil pri prevajanju Schmidovih povesti za Đajnkovo jezikovno smer. Petre, I, c. 108.

razen Miklošiča, niso opravili odločenega dela. V zvezi s prevajanjem Schmidove povesti je najbrže tudi Vrazov poskus izvirne slovenske povesti. Kolikor je mogoče iz ohranjenega zasnutka spoznati, je mislil na zgodovinsko povest v smislu Scottovih romanov²⁷. Zgodba bi se naj vršila v njegovem domačem kraju in bi naj prikazovala ljubezenske in družinske zapletke na ozadju nekih zgodovinskih dogodkov, bojev s Turki ali Kruci. Jezik je podoben jezičnemu izrazu v prevodu Schmidove povestice, črkopis je pa Gajev.

Tudi veselje do slovenskih stihov se Vrazu polagoma vrača. V novih lirskih pesmih se oglašajo novi bridki odmevi nesrečne ljubezni, domotožje in poglobljeni odpor zoper tujstvo, kar je v zvezi s spremembami na domu (očetova smrt konec 1834. leta) in s težavami pri študiju, kjer se mu dozdeva, da je profesorjem znano njegovo mišljenje in da mu zato delajo krivico. Bolestno ustvarjalno spodbudo mu je dala tudi smrt prijatelja, lirika Janeza Dragotina Šamperla, ki mu je navdihnila elegijo »Dragotin na smrtni postelji« in dvoje elegičnih sonetov, ki jih je zložil v zvezi z znanim Kollárjevim sonetom o kulturni sterilnosti slovenskega Štajerja, da bi tako odbil Kollárjev očitek ter opozoril na pesmi pokojnega prijatelja.

Nekaj novega so pa Vrazovi epski poskusi v verzih, ki razodevajo stremljenje, ustvariti na temelju domačih pripovedk in domačega življenja in mišljenja sploh tipično slovensko romanco.

Smrt prijatelja Šamperla pa je naklonila Vrazu tudi priliko, da je spregovoril prvič javno, in sicer z upanjem na javno razpravljanje, o nekaterih najvažnejših problemih svojega slovenskega literarnega dela. V predgovoru k že omenjeni zbirki Šamperlovih prevodov je podal svoje misli o vseslovenskem književnem jeziku, ki bi ga razumeli »vsi Slovenci, kar jih od Belaka do Lotmerga — od vesnic sred Železne in Zaladske stolice do Adrianskega morja prebiva«. Tak jezik bi mogel nastati samo dogovorno. Eno pa se zdi Vrazu pri tem nujno: vsem slovenskim rodovom razumljiv književni jezik je mogoče ustvariti samo na temelju vzhodnoslovenskega izgovora. To dokazuje z mislijo, da so panonskemu Slovincu osrednje, po moderni vokalni redukciji skrajšane besede docela neumjive, medtem ko so osrednjim Slovincem polne vzhodne oblike razumljive, izgovarjati pa jih morejo in smejo po šegi svoje fonetike in akcentuacije. Metelkovo oz. Kopitarjevo pravilo: Piši, kakor govoriš! bi se potemtakem moralo spremeniti v pravilo: Piši, kakor vzhodni Slovenec govori! Pri tem se sklicuje Vraz na delno soglasje pokojnega Čopa in na pričevanje naših »severnih in južnih bratancev Čehov, Rosjanov in Ilirov (Hrvatov in Serbljev)«.

V »pridavku« k Šamperlovi knjigi pa je opozoril javnost na svoje književne načrte: najprej na zbirko narodnih pesmi, ki si jo je zaman

²⁷ Iz ohranjenega računa nekega graškega knjigarja je razvidno, da si je Vraz kupil 1834. l. med drugimi knjigami tudi Starinoslovca (The Antiquary) v izvirniku.

prizadeval lansko leto razglasiti. Do zdaj je nabral, kakor piše, že 250 pesmi in ko jih bo imel 300 zbranih, jih hoče izročiti literarni občini v lastni založbi. Poleg narodnih pa se mu je nakopičilo v miznici tudi že toliko izvornih in prevedenih pesmi, da bi že lahko z njih »naj manje tri Čbelice natisnoli dal«. Zelo se je trudil, da bi dobil zanje založnika, a zaman. In zdaj prosi »občino Slovenskih bravcov in milostivnih bravkinj«, naj se priglase kot naročniki pri graški knjigarni Damian & Sorge. Posebej se obrača h kranjskim in koroškimi bratom ter jih prosi materialne podpore že zaradi kulturne vzajemnosti, češ saj so »tudi per vsakem od nas zvezki kranjske čbelice najti«. V name-ravano publikacijo je pripravljen sprejemati tudi prispevke kranjskih in koroških pisateljev. Slovenci s Kranjskega se naj obračajo v tej zadevi na ljubljanskega bibliotekarja Kastelca, prebivalci celjskega okrožja pa na celjskega zdravnika Štefana Kočevarja. Glede na popolni zastoj v slovenskem izdajateljstvu je opozoril na češki vzgled, na snovanje Maticе Česke,²⁸ ki sprejema od svojih udov prispevke po njihovih dohodkih in izdaja knjige za »proste in siromašne ljudi«. Podpisal je ta pridavek, ki vsebuje še mnogo drugih zanimivih misli in predlogov, v Gradcu, na dan sv. Janeza Kerstitelja s psevdonimom Jakob Cerovčan.

In kaj je končno dosegel s tem oznanilom in vabilom? Nič drugega kakor en stavek v Prešernovem pismu Čelakovskemu z dne 22. avgusta 1836. Ta stavek se glasi: Neki Čerovnik (!), ki je napisal predgovor k slabemu prevodu zelo otročjih pripovedk Egidija Jaysa, obljublja, da bo izdal štajerske narodne pesmi; upajmo, da ne bo hodil za Slomškom = Ahaclom²⁹.

Temu literarnemu neuspehu se je v začetku avgusta t. l. pridružil še šolski neuspeh, Vraz je padel pri izpitu iz statistike. In kakor že večkrat prej, tako je tudi ob teh udarcih iskal tolažbe in opore v ilirstvu. Z Gajem si nista dopisovala že od konca 1835. leta in ko je bil Gaj konec junija 1836. leta v Gradcu, se tudi nista videla. Dne 2. avgusta 1836 pa je pisal Vraz Gaju toplo pismo, polno živega hrepenenja po »ilirski toploti in luči«, polno tožb na kletko izpitov in pedantovo verigo, ki mu branita, da bi poletel tja, kamor ga žene hrepenenje. In res, komaj je bil prost, je pohitel četrtič na Hrvaško in se posebno dolgo zamudil v Samoboru. Roza je bila pozabljena in v smislu novega ljubezenskega doživljanja je Vraz pel zdaj prve kitice Đulabij, ki jih je lani osorej zaman poskušal. Pristal je tudi na odločnejšo propagandno akcijo za ilirski program in književni jezik med Slovenci, in, kakor se zdi, priznal ilirski politični in kulturni koncepciji prvenstvo pred samo-

²⁸ Glej Časopis Českého Museum za l. 1832, str. 117 in sl.

²⁹ Kidrič, Prešeren I, 310. Morebiti je tega malce zaničljivega in samo eno stran Vrazovega poziva zadevajočega stavka kriva Vrazova beseda, ko se na nekem mestu predgovora zagovarja, da morebiti ni svojih pravih filoloških nazorov dovolj podprl, češ: »Jaz nesem Orfej.« Ta opazka poleg trditve, da je Vraz sam zložil in prevedel toliko pesmi kolikor vsi Čbeličarji v treh letih, bi mogla Prešerna ozlovoljiti in mu narekovati gornji stavek.

slovenskim preporodnim programom s tiho mislijo, da bo politično in kulturno edina in močna Ilirija ob svojem času osvobodila tudi Slovence.⁸⁰

Toda niti Ilirci niti Vraz niso točno izpolnjevali vseh pogojev dogovora, ki so ga sklenili takrat. Iz Zagreba niso pošiljali Vrazu 12 dogovorjenih brezplačnih izvodov Danice, ki bi mu naj pomagali pri agitaciji, niti niso tiskali njegovih pesmi⁸¹, Vraz pa je pod vplivom slovenskega okolja spet spremenil svoje poglede na ilirski književni jezik, obenem pa je gledal čedalje bolj kritično na Daničino književno smer, boreč se zoper kult in posnemanje dalmatinskih renesančnih pesnikov, in ogrevajoč se za poezijo, ki bi se organsko razvila iz narodne pesmi.

Krizo je pospešila Vrazova težka življenjska situacija. Skoraj gotovo so z očetovo smrtjo nastale zanj kot tako počasnega študenta težave. Nekaj časa se je ukvarjal z mislijo, da bi se posvetil domačemu učiteljevanju v Mariboru z namenom, da bi se pri tem posvetil tudi nacionalni vzgoji mariborske dijaške mladine. Kako realno in resno je razmišljal o drugi nalogi, odkriva njegov spis Pšenično klasovje Slovenskim mladencem. V njem se je namenil, kolikor moremo presoditi po ohranjenih sedmih Klasih ali poglavjih, buditi v mladini narodno zavest, ljubezen do jezika in ljudstva, narodni ponos in idealizem ter požrtvovalnost v narodnih zadevah. V jeziku in slogu je spretno združil razumljivost in gladkost z nekakšnim biblijskim, zaklinjajočim tonom, ki je pa vendar zaradi obilnih, iz domačega življenja vzetih prisposodb in prilik preprost in v srce segajoč. Če primerjamo izraz in stil tega našega prvega mladini namenjenega narodnoobrambnega in preporodnega spisa z jezikom in slogom predgovora in »pridavka« Šamperlovemu prevodu, vidimo, da se je Vraz kot slovenski prozaik naglo razvijal. Podoben, čeprav ne tako nagel razvoj razodeva tudi njegova poezija, zlasti v elegijah v Šamperlov spomin (Dragotin na smrtni postelji in v obih izvornih sonetih v prijateljev spomin), v satiri zoper Angleža Elgina, ki je oplenil Akropolo, v vencu Pelinčeci, v katerega so vpleteni zadnji grenki spomini na Rozo, in v ciklu Rožmarinci, ki je pravzaprav prvi nepopolni, a slovenski osnutek Đulabij, v pesmi Slovenka, posvečeni Treziki Megličevi, in v več drugih lirsko prigodnih pesmih, zloženih iz intimnega, nekam elegičnega doživljanja najbližjih ljudi (očeta, sestre Anke, nečakinje in drugih). Iz podobnega doživetja so vzklile tudi pesmi o lepoti domačega kraja in celo epski poskusi, kakor so n. pr. romance Žalost in radost, Grlice, Lažnjiva ljubav in

⁸⁰ Tako bi bilo morebiti treba razlagati njegovo pismo Gaju z dne 10. decembra t. l., v katerem odobrava med drugim Gajevo stališče zoper kompromisni predlog Urbana Jarnika v vprašanju ilirskega književnega jezika v smislu prevzema v ilirsko književnost čistega štokavskega narečja, Prim. Gradja, 6. knj., 312–314.

⁸¹ Dne 15. decembra 1836 je poslal Ivanu Mažuraniću prve odlomke ilirskih pesmi o Ljubici Cantilijevi. Gradja, 1, 243–244.

druge z nepopolnim poskusom daljše epske pesnitve pod naslovom Stajanko ino Jelena vred.³²

Po notranjih in zunanjih bojih za življenjsko eksistenco je bilo Vrazu končno omogočeno, da ponavlja kot privatist prvi letnik prava v Gradcu. Toda od tam ga je gnalo nekaj, o čemer moremo danes samo ugibati, konec januarja 1837. leta v Ljubljano, kamor je sicer ponovno pošiljal pesmi, kjer se pa osebno ni mudil že od 1835. leta. Ali je morebiti tam iskal službo domačega učitelja, ki je ni mogel najti v Mariboru? Je mar bil v tem popotovanju izraz odpora ali pritiska na Gaja, ki ga je menda takrat terjal za neki denar?³³ Je skušal končno razčistiti odnose z ljubljansko literarno družbo? In kje je dobil denar za popotovanje in onih 10 fl., ki jih je poslal Gaju iz Ljubljane?

Sama vprašanja, na katera danes ne moremo odgovoriti, ki nam pa s svojo nerazrešljivostjo pričajo o tem, v kakšnih siromašnih razmerah se je porajala naša kultura in kako malo pravice imamo, obsojati tega ali onega. Zanimiva korespondenca, ki se je zavezala prav na osnovi tega Vrazovega obiska med Panoncem in Gorenjcem, nam priča, da sta se Vraz in Prešeren kot človeka približala drug drugemu, a da sta kot značaja in kulturna delavca ostala vsak pri svojem: Vraz z vso labilnostjo svoje življenjske in književne pozicije, stremeč vedno po tem, kar je presegalo njegove in narodne moči, in zato obsojen k vednim življenjskim in književnim neuspehom, Prešeren s skromno, a varno pozicijo svojega poklica, po končani svoji veliki ljubezni in izgubi najboljšega prijatelja resigniran, a kljub temu verujoč v pravico in napredek, ki postavita končno tako v individualnem kakor v nacionalnem in socialnem življenju vse na pravo mesto. Morebiti je nekaj tragične krivde v tem, da ni videl, kako na robu svojih slovenskih moči je bil njegov mladi gost, morebiti pa je vse to opazil in ga je prepustil njegovi življenjski poti po prepričanju, ki ga je pozneje zapisal v pismu njemu samemu: Tudi napačno stremljenje je boljše kakor apatija v narodnih zadevah.³⁴ Neko mesto iz Prešernovega pisma Vrazu z dne 5. julija t. l. pa kaže na to, da tudi Vraz ni bil do zadnje niti odkrit ali pa se takrat še sam ni zavedal, kako nestanoviten je v svojih mislih in koliko močnih vezi ga veže kljub Gajevemu trdovratnemu molku z njim in njegovimi Ilirci. Tisto mesto priča namreč, da je glede na slovenski književni jezik branil v Ljubljani iste misli, ki jih je razglašal lansko leto v predgovoru k Šamperlovi knjižici; v Gradcu pa ga je še vedno slepil privid enotnega slovanskega književ-

³² Ta vsestranski Vrazov literarni razvoj je vreden posebne študije, ker je v resnici tragično, da v tisti meri, ki v nji Vraz uspešno premaguje dialektični partikularizem in njegove posledice, postajajo njegove publikacijske možnosti vse manjše ter ga z navedenimi okoliščinami silijo v drugo jezikovno območje.

³³ Na podlagi pisma, ki ga je pisal 27. januarja 1837 iz Ljubljane Gaju, smemo sklepati, da je bilo nekaj podobnega, ker se v njem opravičuje, da ni izpolnil svoje dolžnosti, ker ni imel denarja in ker sam ni vedel ne kod ne kam. Gradja, 6, str. 314—316.

³⁴ Kidrič, l. c. 321.

nega jezika, nad katerim se je trenutno opajal, kakor smo videli že 1855. leta. O tem, da predeluje slovenske Rožmarince v ilirske Đulabije Prešernu menda tudi ni nič omenil.

Skratka, razmere so bile močnejše kakor želje in načrti obeh novih pobratimov. Slovensko narodno življenje je bilo še vedno kljub velikemu hotenju posameznikov tako slabotno in raztrgano v svojih kulturnih manifestacijah, da ni bilo potem, ko je začela hirati Čbelica zaradi Kastelčevih trgovskih poslov z medom in drugačnih njegovih špekulacij, ne človeka ne denarja, ki bi omogočila našemu narodiču, živečemu dobro tisočletje sredi evropskih kulturnih narodov in sodelujočemu v preteklosti ter sedanosti z njihovim kulturnim življenjem, najskromnejše literarno in kulturno glasilo. Človek dandanes skoraj ne more verjeti, da niso v tem pogledu nič zalegli ne Vrazovi obupni klici in dopisi ne želje ter pozivi drugih slovenskih književnikov z opozorili čeških preporoditeljev vred. Ali se je mar cenzurna praksa tolikanj poostrila? Je bila ta stara, dobra doba pri nas brez vsakršnega narodnega idealizma? Mar res ni bilo na Slovenskem takrat nekoliko petičnih mož, ki bi zložili nekaj sto goldinarjev in zagotovili s tem izhajanje književnega almanaha, ako res ni bilo mogoče misliti na skromen časopis ali časnik? Saj so tujci več storili doslej za skromno življenje naše besede v knjigi kakor domačini sami.

Ta nerešljiva vprašanja zadevajo tako ljubljansko kakor štajersko jezikovno in književno območje. In pod temi vidiki je Vrazov problem res sociološki in ne samo psihološki.³⁵ Vse kaže namreč na to, da je imel Vraz ob prihodu v Ljubljano 1837. leta, kljub zgoraj omenjenim psihološkim razlogom najresnejšo voljo, drugače pač ne bi bil prišel sredi zime spričo tedanjih prometnih sredstev tako daleč, delovati v slovenskem kulturnem območju, bodisi v vzhodnoštajerskem, bodisi v osrednjem književnem jeziku, ako bi imel najskromnejšo možnost objavljanja svojih del. Vsi dobrohotni nasveti in opomini, da je treba vztrajati in čakati, so bili prazni zanj spričo tega, da ni bilo za takšno literaturo, kakor jo je pisal on, takrat ne na Štajerskem ne na Kranjskem niti založnika niti bralcev. Trenutno pa mu tudi pri Ilircih ni kazalo mnogo bolje.

Tako je po desetdnevem bivanju v Ljubljani, posvečenem razgovorom o gornjih problemih, misliti moremo celo na poskus nekakšnega kompromisa med ljubljansko literarno družbo in Ilirci, odpotoval v Gradec. Bil je nekoliko pomirjen in okrepljen, nosil je s seboj zvezek z narodnimi in Prešernovimi pesmimi, ki si jih je prepisal, sveženj Čbelic in Prešernovih Krstov, da jih razdeli prijateljem in znancem po Štajerskem, in bil je pripravljen, da nadaljuje juridične študije ter

³⁵ Prim. Ivo Brnčić, Ob veliki korespondenci, LZ 1936, 48—58, 117—126, in avtorjevo polemiko Ali je vrazovstvo psihološki ali sociološki problem? Sodobnost 1936, 239—242. Toda Vrazova končna odločitev, ako o njej sploh smemo govoriti, kajti verjetneje je, da je on počasi zdrsel v ilirizem, kakor da se je zanj odločil s trdnim, enkratnim sklepom, je in ostane Vrazovo duševno in karakterno dejanje, ki pa ima seveda svoje sociološke korelate.

poskusi z novim publikacijskim načrtom. Na povratku je mislil obiskati Jarnika, a se je zaradi slabega vremena odpravil naravnost proti Gradcu.

Podoba je, da se je že februarja oglasil Prešernu s pismom in naročil štiriindvajset izvodov Krsta, nad katerim je mnogo razmišljal, in sicer najbrž o njegovi idejni, gotovo pa o njegovi umetniški plati, saj piše Prešernu nekako dva meseca pozneje, da je napravil načrt za večjo epično pesnitev, ki se bo mogla meriti po obsegu s Krstom, a da se še bori za njen metrični izraz³⁶. Skromni podatki in rokopisno gradivo pričajo, da je takrat literarno mnogo delal. Pripredil je svoj prevod tretjega speva Dantejeve pesnitve in mu dal v jezikovnem in metričnem pogledu vso ustvarjalno moč in skrb.³⁷ Slovenil je tudi Prešernove sonete iz Ilirskega lista: Sängers Klage 1. in 2., Warum sie, wert... , Liebesgleichnisse 1—3 ter se je v prevodu zadnjega soneta tako približal ne samo Prešernovemu doživetju, temveč tudi jeziku, da ga je potrebno na tem mestu citirati. Glasi se:

Kak silno hlepeni on, ki v nesnagi / globoki temne ječe mu sedeti, / da Bog mu beli dan bi dal zazreti / in ljubo sonce — luči potok blagi. // Al ko odprejo ječo, on na pragi / stoji, in vidi nebo v modrem cveti, / ne verje, da je na lažljivem sveti, / tak silno jemlje mu oči dan dragi. // Tak hlepeni mi oko, da zamarja / Njo, sonce ki notrajnem' mi životi, / ki dan in noč v nemirnem serdca stvarja. // Vendar ko vidim kak kraj moje poti / čez kraso vjide vso ko tiha zarja, / ne upam net' pogledat k ti lepoti.

Enake ali podobne vrednosti so prevodi drugih sonetov. Žal, da so se ohranili nepopolno ali pa v skoraj nečitljivih, s svinčnikom pisanih zapisih. Relativno dober je tudi prevod Goethejeve balade Der Fischer, odlična pa je za tisti čas slovenitev Uhlandove romance Der Wirthin Töchterlein. Tudi prevoda Goethejeve romance Der Sängers Klage se Vrazu ni treba sramovati. Toda ne samo v prevodih, tudi v izvirnih pesmih raste njegova jezikovna in splošna ustvarjalna moč. O tem pričajo lirske pesmi, n. pr. soneta: O duša vsega dušnega mi d'janja... in Pomlad razklada svoja nam nebesa..., ki zvenita že kar po Prešernovo, čeprav nimata prešernovske miline in plastike. Še pomembnejši je Vrazov napredek v epiki, zlasti v romanci. V nji je izvirnejši in bolj ljudski kakor v liriki. Snovno jih zлага na temelju vzhodnoštajerskega ljudskega pripovedovanja in življenja. Nekatero je zložil na osnovi tega, kar je sam doživljal. Zato imajo poseben lirsko-epski značaj, oblikovno pa so zrastle iz vzhodnoštajerske narodne pesmi. Prvi tip je najlepše uresničil v nežni legendi Gerlice. Nekoliko vrstic bo pač najlepši dokaz te trditve:

³⁶ Prim. Vrazovo pismo Prešernu z dne 2. aprila 1837. Kidrič, l. c. 318. Pismu je priložil tudi štiri pesmi za Čbelico, oz. za Ilirski list. Med njimi je bila balada Dervar, ki pa se ni ohranila ne v Prešernovi ne v Vrazovi zapaščini.

³⁷ Prim. Nastavni vjesnik 1922, 10—13. Dr. Velimir Deželić st.: Dantev Pakao i Stanko Vraz.

1. Bog je prè stvoril gerlice / Mariji za deklice / naj sinka bi ji zibale / mu pevale pesmice. // 2. Al ljubav jih zapelala / ter z raja jih spodila / tak kaže od njih pravlica, / češ jo posluhni — mila...? // 3. Marija z persi detece / vzela in ga povila, / položila ga v zibel je, / lepo s pečo pokrila. // 4. »Lepo mi ga pozibljita,« / je rekla grlicama, // »in pesmice mu pevlita. // da bo zaspalo vama!« ...

Drugi tip najbolje predstavljajo romanca *Žalost in radost*, Svoji trinajstletni sestrički I. C. Ilovčanki in molitvi dveh zaljubljenca pod naslovom *Ana za Slejka in Slejko za Ano*. V romanci *Žalost in radost* je Vraz živo prikazal razgovor brata in sestre, ko žanjeta in ljubeče pomagata drug drugemu, a se nenadoma ustrašita krdela, ki se podi proti vasi, ker mislita, da so biriči, ki jezdijo po sestrinega ljubega, da bi ga odgnali k vojakom. Sestra se zboji tudi za brata in ga nagovarja, naj zbeži. Ta se hoče posloviti od matere in čez nekaj trenutkov prihiti od doma z veselo novico, da so prijezdili snubači po sestri. Začetek slove:

1. »Moj ljubi brat, si truden kaj? / Se perpogiblješ dosti, / že dolga njiva zadi naj, / snopiči pak so gosti. // 2. Stopila bi pod lipico, / pod senco posedela; / znaš, mene roka že močno / per lakti zbolela.« — // 3. Sestra veli, odpelja brat / jo pod drevo zeleno: / odrine peča se in hlad / pihlja v lasi mileno. // 4. In deklica bistro gleda / v daljine modre, jasne, / tja misel vsaka odleti, / kjer žalost vsaka vgasne...

Takšni in podobni so bili Vrazovi stih, ki jih je tisto pomlad pošiljal Prešernu in Kastelcu, oz. jih je zlagal za nameravani almanah *Metuljček*. Že iz citiranih odlomkov spoznamo velik jezikovni napredek v smeri osrednjega književnega jezika, tako da bi pač težko mogel kdo resno trditi, da ne bi bili razumljivi vsakemu izobraženemu Slovincu, in tem so bili namenjeni. Pesnik res še uporablja štajerske izraze in oblike, zlasti akcent mu pade večkrat po rabi domačega narečja, vendar pa smemo reči, da se nobeden takratnih slovenskih literatov, niti sam Kastelic, ni tako približal melodiji Prešernovega pesniškega jezika kakor Vraz. Tako bi bila torej premagana zadnja ovira, ki bi mogla resno ogražati Vrazovo željo, da vidi svoje pesmi že vendar enkrat natisnjene. Samo ko bi bil kje prostor zanje! Čbelica ni izšla, v nemškem Ilirskem listu so bili slovenski pesniki bolj ali manj vsiljivi gostje, a tudi *Metuljček* ni imel več sreče kakor dosedanji Vrazovi književni načrti. Človek težko verjame, da bi tega bila kriva razlika v črkopisnih načelih med Vrazom in Miklošičem⁸⁸. Verjetneje je, da Vraz ni mogel spraviti skupaj tistih šestdeset goldinarjev, ki jih je graški tiskar zahteval za tisk. In tako je propadel ta načrt, ki bi mogel koristiti tako Vrazu kakor Prešernu, skratka celotni slovenski kulturi.

Vraz je bil pri kraju s svojimi silami. Poleg teh književnih neuspehov ga je mučil juridični študij, za katerega ni imel ne veselja ne smisla. V trpljenju in dvomih se je začel obračati na vse strani. Pisal je Šafaříku, največji slavistični avtoriteti, in ga vprašal, kaj sodi

⁸⁸ Petre, I. c. 126.

o tem, da bi slovenščina prenehala biti književni jezik. Obenem je še vedno pošiljal pesmi Prešernu in pričakoval od njega vesti, ki bi na mah pregnala njegove dvome. Toda niti iz Prage niti iz Ljubljane ni bilo jasnega odgovora. Šafařík mu je odgovoril, da je vsako narečje nekaj organskega in da ima zato svoje naloge in svoj smisel, Prešeren mu je pesmi pavalšno pohvalil, a o tem, da bi izšle v Čbelici ali v Ilirskem listu, je poročal zgolj negativno. Vraz se je zdaj zatekel h Gaju z zaklinjajočim in očitajočim pismom, v katerem je z enim stavkom odpovedoval vsakršno družbeno in književno zvezo z njim, z drugim pa ga je milo prosil, naj mu vendar odpiše.³⁹ V začetku julija t. l. ga je zadelo precej hladno Prešernovo pismo, ki priča o nekem Vrazovem sporočilu, poslanem po kakem prijatelju ali znancu. In ta odposlanec je najbrž poučil Prešerna o Vrazovih jezikovnih dvomih in iskanjih, saj drugače ne moremo umeti le-teh stavkov v tem pismu: »Združitev vseh Slovanov v enem književnem jeziku bo ostala najbrže samo pobožna želja. Teško da bi Vam uspelo, postaviti štajersko-hrvaško narečje na prestol književnega samodržstva. Sicer je pa tudi napačno stremljenje boljše kakor apatija za vse, kar zadeva domovino.«⁴⁰ Vraz je odgovoril Prešernu 1. avgusta t. l., da v kaj takega ni veroval niti prejšnja leta, da priznava kranjskemu narečju večjo izvirnost kakor štajerskemu, ker je to prevzelo zlasti ob meji mnogo hrvaškega, in da je doslej delal samo zato, da se doseže edinost v slovenskem književnem jeziku, in sicer z neznatnimi koncesijami v korist vzhodnoštajerskega narečja v pogledu polglasnika in nekaterih nenaglašanih vokalov. To je bila resnica, kar se tiče Vrazovega pesniškega dela, v katerem je prehodil, kakor smo videli dolgo pot od čistega narečja preko literarnega domačega dialektu po načinu štajerskih pisateljev, mimo kratkega ovinka proti nekakšni vseslovanščini v dobi vplivanja Kollárjeve poeme Slávy dcera do skoraj prešernovskega besednega izraza v zadnji dobi. Ni pa bila resnica, glede na njegova jezikovna razpravljanja z Ilirci, pismo Šafaříku in njegove pesmi, ki jih je prevajal v ilirščino ali že zlagal v njej.

V svojem odgovoru je Vraz potožil Prešernu tudi o svojih študijskih težavah, zaradi katerih je zbolel in moral zato preložiti izpite. Prosil ga je celo, naj posreduje zanj pri profesorju Edlauerju. Obiskati ga pa v počitnicah ne bo mogel, dasi bi ga rad, ker je popolnoma uničen od zadnjih naporov in neuspehov. Na Hrvaško pa je kljub temu potoval in je dospel preko Koroške, kjer je obiskal Jarnika, konec avgusta v Zagreb, ne da bi se bil oglasil v Ljubljani. S kakšnimi raz-

³⁹ Dostavi spredaj priobčenemu citatu iz Vrazovega pisma Gaju z dne 15. junija 1837: »I gosp. Šafařík, od koga mi dospě vetomadne knjiga se verho Tvoje muklosti tuži. Zar Ti neznadeš, kolika je muka neodgovorita knjiga? Ili ja nisam vrđedan jednog tezaja Tvoje ruke?«

⁴⁰ Ker ni podobnih trditev v nobenem ohranjenem Vrazovem pismu Prešernu in ne kaže nobena beseda v njih, da bi se neko njegovo pismo izgubilo, niti ni verjetno, da bi Vraz ustno zaupal Prešernu kaj takega, ker bi mu ta pač lahko to dokazal, moramo sklepati, da je nekdo ustno informiral Prešerna o tem. Prim. Kidrič, l. c. 321 in sl.

34
R. 1857

logi in sredstvi je tam končno dosegel, da so mu 2. septembra t. l. začeli v Danici tiskati ilirske Dulabije, je danes neznano. Po vsem tem, kar pa vemo o njegovem dotedanjem književnem delu, o njegovih zvezah z Ilirci, debatah s Prešernom in drugimi slovenskimi književniki, o njegovih literarnih ambicijah, študijskih težavah, gmotnem in zdravstvenem stanju, značaju in temperamentu, je treba reči, da ta korak zanj ni bil lahek, vendar nujen. Po mojem mnenju ni izviral iz ljubezni do Ljubice Cantilijeve. Takšne strasti Vraz zanj ni občutil. Poznal jo je že dobrih pet let in je medtem doživel ljubezen z Rozo. Težko je verjeti, da bi zdaj začel svojo usodo vezati z njo, ko je vedel, da je nevesta in da se odpravlja, da zapusti Hrvaško in se preseli k bodočemu možu v Ljubljano. Vrazova ljubezen do Ljubice je bila zgolj literarna, idealistična v smislu citiranega odlomka Vukotinoviću, ki ga je zapisal leto dni pozneje. Bolehni Vraz je tiste dni bil bolj potreben tople sestrinske in prijateljske besede in pomoči kakor docela brezizglednih ljubezenskih avantur. In Ljubičina možitev bi ga morala, ako bi jo bil res tako ljubil, pregnati iz Hrvaške, ne pa ga privabiti k nji. Mislim, da je bolj kakor vse drugo delovalo takrat na mladega brezdomca prijateljsko zatišje, ki ga je našel v plemiški kuriji Krči blizu Bistrice pri Krizmaničevi nečakinji Dragojili Stauduarovi in njenem gostoljubnem možu Vjekoslavu, h katerima se je bolan zatekel iz Zagreba. Tu se je v prvi polovici oktobra snovala v njem ona velika sprememba, ki jo je dne 19. novembra 1857 sporočil Prešernu iz Gradca kot dovršeno stvar z besedami: S slovenskim slovstvom sem končal, zlasti, ker sem na svojem zadnjem potovanju izgubil vse svoje spise, ki sem jih spisal od leta 1852. do 1856. v slovenskem jeziku. Od tega leta pišem samo ilirsko. Kar je še mojega pri gospodu Kastelcu, velja torej kot posmrtno delo (opera posthuma)⁴¹. Ni tukaj mesto, da analiziramo te besede in razkladamo, koliko je v njih naivnega pritiska na Prešerna, protislovij in neresnice. Same na sebi imajo kljub temu odločilni pomen za Vrazov osebni razvoj in za zgodovino našega in hrvaškega slovstva. Z njimi se v resnici konča Vrazovo sedem ali morebiti še večletno iskreno in vneto delo na področju slovenske poezije, kljub temu da je pozneje še izdal dva slovenska prigodniška pesemska teksta in knjigo naših narodnih pesmi. Ni se pa končalo Vrazovo slovensko mišljenje in čustvovanje. Živel je v pesniških delih, ki jih je napisal v hrvaščini ali pa prevedel vanjo iz slovenskega svojega dela. Na ta način je ustvaril v hrvaškem slovstvu značilno sintezo med slovenskim in hrvaškim duhom, tako da so njegove ilirske pesmi, ki so tudi v motivnem in vsebinskem pogledu večinoma slovenske, v najvišjem smislu duhovna last obeh bratskih narodov. Vraz ni nikoli utonil kot Slovenec v ilirstvu, dasi se je do svoje prerane smrti z njim najintimneje spajal in ga dvigal tako na neko idealno višjo stopnjo, na kateri bi se mogel vsak Slovenec čutiti v njem svobodnega in avtonomnega. Tako je pa tudi nad tri sto Vrazovih slovenskih pesniških tekstov, ki so različnega

⁴¹ Kidrič, l. c. 328.

obsega in različne vrednosti, ne samo dragocena izpopolnitev podobe našega slovstva v tridesetih letih prejšnjega stoletja, temveč tudi nad vse zanimiva predpodoba Vrazovih hrvaških pesmi in zato važen del hrvaške književne zakladnice. Kolika sreča torej, da tudi v tem pogledu niso bile točne Vrazove besede Prešernu v onem pismu. Razumljivo pa je, da bo končna sodba o Vrazu kot slovenskem pesniku mogoča šele po kritični izdaji njegove slovenske pesniške zapuščine, ki se je ohranila zoper pričevanje Vraza samega in deloma tudi zoper pričevanje in dokazovanje njegovih dosedanjih biografov.

R é s u m é

L'auteur, à base de manuscrits inédits de Stanko Vraz (1810—1851), homme de lettres illyrien, analyse ses œuvres des années 1850 à 1858 qui furent écrites en slovène. Ces documents, comprenant quelques trois centaines de fragments et d'ébauches en vers et en prose jusqu'à présent inconnus, nous montrent Vraz, poète lyrique dont la poésie amoureuse et réflexive parfois se teinte de politique, évoluant sous l'influence du milieu, des idées de son temps, des études poétiques systématiques et de ses travaux de traduction des poètes de l'antiquité, de la renaissance et des temps modernes, ainsi que de la poésie populaire slave et étrangère, évolution qui finit par faire de lui de l'épigone classiciste qu'il fut d'abord, un poète romantique aux tendances panslavistes et byroniennes. Cette évolution des idées et des thèmes cependant ne rencontra pas chez Vraz l'indispensable moule d'une langue adéquate. De même, il n'avait la moindre possibilité de publier ses produits littéraires. Ces deux faits paralysaient son élan et, avec d'autres moments psychologiques et sociologiques, finirent par mettre une fin définitive à la carrière de Vraz en tant que poète slovène. Pour sortir de cette impasse, le poète fut contraint d'adopter la solution illyrienne. Vraz avait commencé à composer ses poésies dans son parler régional, celui de la Styrie orientale. Dans une période ultérieure, il avait essayé de se rapprocher de la langue littéraire centrale. L'influence de Kollár lui fit faire un détour vers une espèce de langue slave universelle qu'il abandonna aussitôt pour se rapprocher de nouveau de la langue de Prešeren, sans cesser cependant de lutter en faveur des éléments phonétiques et lexicographiques de son dialecte natal. Si ceux-ci lui venaient à manquer, son essor créateur en aurait été brisé. Quant aux thèmes, la poésie lyrique slovène de Vraz, dans la période de son premier épanouissement, est politique en tant qu'expression de sa résistance consciente contre le système de Metternich et de ses sympathies pour les idées de la Jeune Europe; elle est romantique et personnelle quand elle reflète les luttes intimes d'une âme déchirée; enfin, elle est érotique quand elle chante le grand amour du poète pour la jeune paysanne Rose et les péripéties de cet amour tour à tour heureux et malheureux. Dans les années de mûrissement et de son rapprochement du groupe de Prešeren, du monde de ses idées et de sa langue, et surtout par l'étude et l'imitation de la poésie populaire, la poésie de Vraz acquit un caractère lyrique et épique plus objectif. Sa forme, sous l'influence de la poésie populaire, devint plus légère, et sa langue, plus pure et plus unie. Une série de motifs et de causes dicta à Vraz le passage du domaine littéraire et culturel slovène dans celui des Illyriens. Selon l'opinion de l'auteur, les motifs les plus forts étaient ceux d'ordre politique et social auxquels s'ajoutait la difficulté de publier en slovène.

L'héritage littéraire slovène de Vraz témoigne que le poète slovène a transposé ses plus belles ébauches poétiques dans sa phase illyrienne en leur donnant leur forme définitive dans la langue illyrienne. Cependant, dans le